

О. А. Пашковський

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
бульвар Шевченка 81, Черкаси, 18031, Україна

ЖАБОТИНСЬКИЙ СВЯТО – ОНУФРІЇВСЬКИЙ ЧОЛОВІЧИЙ МОНАСТІР: З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЧЕРНЕЦТВА (XVIII – XXI СТ.)

На основі всебічного аналізу публікацій, виявлених архівних та археологічних матеріалів змальовується цілісна картина духовно-релігійного, а також господарського життя Жаботинського Онуфріївського чоловічого монастиря протягом усього його існування. Вперше робиться спроба комплексного узагальнення усіх наявних матеріалів з даного питання та поєднання різнотипних відомих і нововідкритих джерел.

На основе всестороннего анализа публикаций, найденных архивных и археологических материалов описана целостная картина духовно-религиозной, а также хозяйственной жизни Жаботинского Свято-Онуфриевского мужского монастыря на протяжении всего его существования. Впервые осуществляется попытка комплексного обобщения всех имеющихся материалов по данному вопросу и объединения разнотипных известных и новооткрытых источников.

The uniform picture of spiritual-religious life and household of Zhabotyns'ky Onufriyivs'ky monastery during the whole period of its existence is described on the basis of thorough analysis of publications, revealed archive and archaeological materials. The attempt of complex generalization of all available materials and combination of different previously known and newly found sources was made.

Ключові слова: історія церкви, монастир, чернецтво, спелеоархеологія.

В умовах відродження у пострадянській час такої галузі історичної науки як історія церкви існує необхідність наукового осмислення ролі православних монастирів у суспільстві, серед яких помітне місце посідають монастирі Черкащини (колишня Південна Київщина), один із них – Жаботинський Свято-Онуфріївський чоловічий монастир.

Історична роль українського чернецтва, особливо таких периферійних монастирів як Жаботинський, не знайшли поки що належного висвітлення у вітчизняній історіографії. Проте вони відігравали помітну роль не тільки у церковному, а й у культурному і господарському житті різних регіонів України, й тому заслуговують на належне наукове дослідження. Їх сучасне відродження і діяльність – важлива складова частина духовного життя в умовах незалежної української держави.

На основі всебічного аналізу публікацій, виявлених архівних та археологічних джерел ми намагались змалювати цілісну картину життя Жаботинського Свято-Онуфріївського чоловічого монастиря кінця XVII – початку XXI ст. Вперше робиться спроба комплексного підходу з використанням усіх наявних матеріалів. Тому запропонована розвідка, певною мірою, заповнює ці білі плями.

Достатня кількість архівних джерел XVIII – XX ст., що зберігаються у Державному архіві Черкаської області, Центральному державному історичному архіві України в м. Києві, Інституті рукописів Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, сприяла дослідженню історії обителі, незважаючи на певні прогалини у документах. У історіографії монастиря можна виділити два періоди [1, 21 – 23].:

1. Дорадянський (XIX – початок XX ст.) – праці священнослужителів та довідкові видання. Першим науковим дослідженням історії монастиря можна

назвати частину праці священника Ф. Титова. В ній подається загальна історія православних монастирів, які опинилися у Речі Посполитій і наводиться 15 документів російською і польською мовами, що стосуються Жаботинської обителі [6]

2. Сучасний (1980-ті – 2005 рр.) – історичні, археологічні дослідження і краєзнавчі розвідки. Найбільш інформативні видання з історії чернецтва на Черкащині – монографія В. В. Ластовського [2] та збірник документів з коментарями М. М. Мариновського [3]. Археологічні пам'ятки передусім вивчали – О. В. Марченко, М. П. Сиволап, Л. Г. Сиволап [4].

Методологічною основою дослідження обрано системний підхід до вивчення релігійних, культурних та соціально-політичних явищ в їх розвитку і взаємозв'язку. Предмет і завдання дослідження обумовили використання в роботі проблемно-хронологічного методу та методів порівняльного та статистичного аналізу документів та літератури.

Жаботинський Свято-Онуфріївський монастир знаходиться в урочищі Вітряна (Вітрова) Гора, на відстані 1,8 км на схід від центра с. Чувівка Черкаського району Черкаської обл.

Існує певна дискусія з приводу часу заснування монастиря. На нашу думку, спираючись на письмові джерела, точно можна сказати лише те, що в кінці XVII ст. монастир вже існував. Проте проаналізовані нами матеріали дають підстави для припущення про ймовірне існування монастиря ще до Чигиринської руїни (1678 – 1679 рр.), але остаточно підтвердити це поки що не вдається. В майбутньому більшу ясність можна внести передусім за допомогою археологічних досліджень.

Археологічні дослідження останніх років засвідчують, що на території монастиря є кілька цікавих об'єктів з погляду археології та спелеоархеології. Насамперед – це підземні споруди (келія, печери), провали і так зване “Старе Монастирище”.

Відомо, що на території обителі існували чотири церкви. Більшість були дерев'яними, лише одна – кам'яна. Зокрема, відомо, що на “Старому Монастирищі” до 1802 р. стояла дерев'яна однокупольна церква, де відбувалися богослужіння на храмові свята [5, арк. 83]. Про її заснування відомо із збережених двох антиминосів, наданими київськими митрополитами від 6 квітня 1732 р. і 11 вересня 1749 р. А 27 серпня 1802 р. церква згоріла разом з усім вмістом, в тому числі церковним начинням і значною кількістю книг.

7 липня 1803 р. ігумен Мелхіседек Шаховський звернувся до митрополита київського Гаврила з проханням про дозвіл на побудову нової кам'яної церкви разом з дзвіницею в ім'я Святого Онуфрія. Зібравши чималу благодійну суму (благодійниками були селяни, військові, поміщики, службовці) обитель додала до неї свої 1 тис. рублів. Церкву під двома куполами, олтарним і дзвіничним приміщенням було закладено у травні 1809 р., а освячено 20 жовтня 1812 р. ігуменом та благочинним монастирів Варфоломієм. У 1831 р. в храмі проводився ремонт, а у 1904 р. до церкви прибудовано два бокові приділи. В південному приділі зроблено престол в ім'я Покрови Пресвятої Богородиці, а в північному – поставлено іконостас, а замість престолу влаштовано жертovníк; стіни зовні та всередині поштукатурено [6, 158 – 159]. Це єдина церква з монастирських церков, що дійшла до наших часів [7, 162 – 166].

Всі храми відзначалися оригінальною архітектурою, яка відображала особливості стилю того періоду.

У XVIII ст. Жаботинський монастир також переживав не найкращі часи. Пограбування, повстання, згони навчили братію пристосовуватись до скрутних обставин, ховатися разом з майном. Остання третина XVIII ст. після Коліївщини була позначена серйозними економічними труднощами. Відомі випадки

привласнення монастирських ґрунтів поміщиками, нападів на ченців та їх побиття селянами, іновірцями, особливо у віддалених володіннях. До речі, за однією з поширених версій, саме сюди спершу прийшов М. Залізник і лише згодом перейшов до сусіднього Мотронинського монастиря [8, 225 – 226].

У XIX ст. справи обителі пішли на краще. Темою окремого дослідження є господарсько-економічна діяльність чернецтва.

У 1842 р. монастир мав 600 роїв бджіл, а це не малий статок [9, арк. 2 – 2 зв.]. Вже в 1864 р. було 233 десятини землі, 30 десятин лісу, вітряк і два хутора. З цього монастир мав щорічного прибутку до 1000 рублів, а загальний капітал досяг 9593 рублів [10, 617 – 618]. У 1879 р. землі вже було приблизно 313 десятин, а прибутку від неї та церков складав 5849 рублів. Капітал в цінних паперах становив 8335 рублів [6, арк. 5 – 8 зв.]. На 1895 р. землеволодіння досягли близько 380 десятин, прибутку – 7325 рублів, а банківського капіталу – 8035 рублів. Ці дані можна розширити та деталізувати [6, арк. 222 – 223 зв.].

Монастир робив і цеглу, яка користувалася широким попитом, про що свідчать численні угоди з її продажу. На територіях, де колись стояли монастирські споруди, зараз можна знайти фрагменти цегли з видавленими чи випуклими літерами “О” та “М” – Онуфріївський монастир. Нами виділено сім різних типів такої цегли.

Серед навколишнього населення ченці завжди мали репутацію гарних господарів та землеробів. Так у 1911 р. на сільськогосподарській конференції у Смілі Жаботинську обитель відмічено почесною грамотою Черкаського земства в галузі садівництва і виноградарства [3, 22 – 23].

У діяльності монастиря помітне місце посідала також освітньо-культурна робота. В монастирі була бібліотека, функціонувала школа грамотності, при ній 24 жовтня 1875 р. була заснована ще й школа іконопису під керівництвом ієромонаха Феофіна, який і сам „в продолжении своего 18 летнего пребывания в монастыре много потрудился для украшения храмов Божих.” [11, арк. 1 – 2].

Обитель мала тісні господарсько-економічні зв'язки з містом Черкаси. Тут проходила купівля необхідних товарів, продаж продуктів свого господарства, пошук кваліфікованих працівників, офіційні відносини з повітовими установами. Але досить віддалене від міста розташування монастиря, створювало низку проблем, що були б вирішені відкриттям свого роду філії у місті. Таке бажання в обителі виникло вже у кінці XIX ст.

У 1898 р. і 1901 р. заможні черкаські міщани Стефан Андрійович Ромодан та Іван Якович Кривокобильський оформили купівлю (в Черкаській міській управі) двох ділянок землі, у другій поліцейській частині в третьому кварталі по вулиці Бульварній (нині – вул. Благовісна), відповідно 513 та 620 квадратних сажнів. За непотрібністю вони вирішили її пожертвувати Жаботинському монастирю з умовою влаштування на ній садиби і каплиці, до чого ж пропонували свої власні кошти, на що монастир погодився.

У квітні 1906 р. кам'яна одноповерхова і однопрестольна домовна церква почала будуватися, а 5 листопада 1906 р. її освятили на честь Ікони Казанської Божої Матері.

До 1917 р. територія садиби сягала понад 2 десятини, на якій розташувалося багато різноманітних споруд: будинок-готель, келії, невеличкий город, колодязь, сараї, конюшня тощо. Подвір'я гармонійно вписувалось в духовне та господарське життя Черкас. На 1918 р. підтримувалися постійні зв'язки з 27 магазинами, майстернями, фірмами і акціонерними товариствами, наймалися працівники [12].

Таким чином, монастир мав досить міцне і багатогалузеве господарство, найбільший розвиток якого припадає на кінець XIX – початок XX ст.

В новітній історії монастиря умовно можна виділити два періоди: перший – період занепаду і припинення діяльності (1917 – 1993 рр.) і другий – період відродження і поновлення діяльності в умовах незалежності України (з 1993 р.).

Після 1917 р. в історії монастиря розпочалися найважчі часи. У роки громадянської війни він постійно зазнавав пограбувань, нападів, знущань та насилля над братією і настоятелем. Прибутки стрімко падали у зв'язку з введенням все нових і нових податків на сільськогосподарську продукцію, та зменшенням посівних площ при майже однаковій кількості проживаючих в обителі.

Сам монастир був закритий Черкаським окружним ліквідаційним комітетом 10 червня 1923 р., незважаючи на всі порушення закону. У 1924 р. всі володіння монастиря передані державі, але монастирська «грумада» діяла ще чотири роки. У 1928 р. 7 ченців, що залишилися, було виселено з монастирських приміщень рішенням Черкаського райвиконкому. На початку тридцятих років монастир розграбовано й розбито силами радянської влади та місцевих селян.

Наприкінці 1943 р. перед відступом німці знищили відроджений в період окупації Мотронинський монастир й вигнали звідти черниць. Із 55 двадцять п'ять черниць на чолі з ігуменею Рафаїлою, на запрошення жителів села Чубівки, переселилися в Онуфріївську церкву, що належала до колишнього Жаботинського монастиря. Пізніше 8 монахинь жили в маленькій кімнатці при цвинтарі, у напіврозваленій хатині у колишньому монастирському саду та у двох землянках, решта розселилася по домівках місцевих жителів. Улітку 1944 р. вони звернулися з проханням про перейменування церковної громади у монастир і деякий час вживали цей термін у листуванні з місцевою сільрадою. Проте влада швидко оговталася, і громада залишилася громадою. У 1949 р. більшість черниць разом з ігуменею перейшли до Лебединського монастиря [13, 37].

Через репресії 1917 – 1965 рр. направлені на служителів церкви, нині деякі з потерпілих канонізовані. В Черкаській області зроблено перелік новомучеників, з них троє безпосередньо в своєму житті були пов'язані з Жаботинським монастирем: Преподобномученик Даміан (Тимофій) Храпаченко (1877 – 1937 рр.), Преподобномученик Феодор Киба (1886 – 1938 рр.), реабілітований 1958 р., Преподобномученик Кипріян Олійник (1887 – 1937 рр.), реабілітований 1989 р. [14, 105 – 114; 237 – 243.].

Після проголошення незалежності України і зміни державної політики щодо церкви, серед віруючих і громадськості все активнішої підтримки набуває ідея відродження монастиря. Реалізація цієї ідеї розпочалася 30 квітня 1994 р., коли поставлений рясофорний послушник Онуфрій (Дружина Володимир Іванович) розпочав роботу у монастирі. Невдовзі, у травні 1995 р. його замінив, направлений з Києво-Печерської Лаври настоятель, ігумен Єразм.

З приходом о. Єразма практична робота по відродженню монастиря набула значно інтенсивнішого характеру. Поступово відновлюється господарство (бджільництво, садівництво, землеробство, тваринництво), повертаються деякі землі, будуються нові келії, реставрується та відбудовується Онуфріївська церква. У 2002 р. о. Єразм отримує сан архімандрита за успіхи та активність у відбудові монастиря.

Жаботинський Свято-Онуфріївський чоловічий монастир – важлива сторінка в історії Черкащини, оскільки він знаходився у вирі історичних подій у Холодноярському краї: Коліївщина (1768 р.), Холодноярська республіка (1918 р.) та інше, й напевне тою чи іншою мірою відігравав у них свою роль.

Важливим вбачається висновок про те, що у кінці XVIII ст. – на початку ХХ ст. монастир був великим землевласником, господарем та благодійником. Роль монастирського чернецтва у суспільстві не обмежувалася суто релігійною чи морально-виховною функцією утвердження серед населення округи

благодійницьких принципів християнської моралі. Це був потужний (на місцевому рівні) освітній, мистецький центр, що завдяки жорсткій аскетичній регламентації життя ченців досягнув високих показників у господарській діяльності (особливо у XIX ст.). Це мало позитивне значення для соціально-економічного розвитку ближніх сіл, міста Черкаси та краю в цілому.

На сучасному етапі необхідна підтримка держави для історично об'єктивного відновлення, охорони та дослідження комплексної пам'ятки історії, архітектури (Онуфріївська церква) та археології, оскільки ченці не в змозі самостійно вирішити ці проблеми в силу їх некомпетентності та скрутного матеріального становища.

Результати роботи можуть бути використані як для подальших досліджень подібних монастирів Південної Київщини, так і для загальної історії Православної церкви України. Повний об'єм роботи може претендувати на окреме видання.

Список використаних джерел

1. Пашковський О.А. Жаботинський Онуфріївський монастир у світлі історіографії та джерельної бази // Православ'я – наука – суспільство: питання взаємодії. Матеріали Третьої Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К., 2006.
2. Ластовський В.В. Православна церква у суспільно-політичному житті України XVIII ст. (Переяславсько-Бориспільська єпархія): Монографія. – Черкаси, 2002.
3. Мариновський Ю. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року. – Кн. 1. – Черкаси, 1997.
4. Марченко О.В., Сиволап Л.Г. Культурні печери Жаботинського Онуфріївського монастиря // Матеріали IV Міжнародної археологічної конференції студентів і молодих вчених. – К., 1996.
5. ДАЧО, ф. 149, оп. 1, спр. 8.
6. ДАЧО, ф. 149, оп. 1, спр. 86.
7. Пашковський О.А. Онуфріївська церква Жаботинського монастиря // Малі міста на історичній мапі України: проблеми збереження історико-архітектурної спадщини. Збірник наукових праць. – Умань: РВЦ „Софія”, 2007.
8. Пашковський О.А. Взаємозв'язки Жаботинського Онуфріївського монастиря з українським козацтвом у XVIII ст. // Нові дослідження козацької доби в Україні. – Вип. 14. – К., 2005.
9. ЦДІАУ, ф. 127, оп. 699, спр. 48.
10. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. – К., 1864.
11. ЦДІАУ, ф. 127, оп. 847, спр. 524.
12. Мариновський Ю. Садиба Жаботинського Онуфріївського монастиря // Черкаси. – 1992 – 11 вересня.
13. Кривенко С. До історії відносин установ та православної церкви Черкащини 1944 – 1965 рр. // Родовід. – 1996. – № 13.
14. Святі новомученики і сповідники черкаські: життя, подвиги, страждання. – Черкаси, 2001.